

KURHAN HORBEK

Wschód słońca nad Zatoką Rajskiego, początek stycznia 2008

Jeśli trafi się w Rajskim na pogodny ranek w okolicach przesilenia zimowego, czyli na przełomie starego i nowego roku, kiedy dni są najkrótsze, można zobaczyć fascynujące zjawisko. W tym celu należy wspiąć się przed świtem na skarpę jeziora w pobliżu Kapliczki na Skale i poczekać na pierwsze promienie słoneczne. Wąska smuga światła pojawi się dokładnie w obniżeniu górskiego grzbietu na wschodnim brzegu zalewu, niczym w szczyrbince karabinu. Następnie przekroczy toń jeziora i padnie na jego zachodni brzeg, oświetlając precyzyjnie miejsce, gdzie znajdowała się niegdyś cerkiew. Przypadek? Być może... Dobrze znane przykłady egipskich czy neolitycznych budowli unaoczniają jednak, że dawne ludy były za pan brat z astronomią, znały i wykorzystywały jej prawa oraz niuanse przy wyznaczaniu i konstruowaniu swoich świętych miejsc. Warto następnie uświadomić sobie, że archeolodzy umiejscawiają najstarszą osadę

ludzką w Rajskim właśnie tam, powyżej miejsca gdzie znajdują się ruiny cerkwi, na stożkowym wzgórzu **Horbek** (po polsku: *Garbek, mały Garb, Górka*), dominującym nad Sanem.

Zlotu ptaka wzgórze **Horbek** przypomina po trosze mały medalion przytwierdzony fantazyjnie do wstęgi rzeki, otoczony przez nieco podmokłą równinę. Doliną Sanu od wieków przebiegał ważny szlak komunikacyjny. Stare mapy wskazują, że niedaleko od wzgórza znajdował się jeden z tradycyjnych brodów, którym lokalna droga przechodziła na prawy brzeg rzeki. Przed powstaniem zalewu solińskiego **Horbek** dominował nad sporą płaskowizną, zdatną do uprawy, otoczoną ze wszystkich stron przez pasma górskie- można to jeszcze dzisiaj ogarnąć wyobraźnią, gdy stanie się na skutym lodem jeziorze na południe od ruin cerkwi. Było to z natury bardzo dogodne miejsce do założenia wsi czy fortyfikacji. Obecność ludzi w zamierzczłych

Wzgórze Horbek współcześnie (2007)

czasach na **Horbku** potwierdzają wykopaliska. Badacze odnaleźli prastarą ceramikę i zabytki z wczesnego średniowiecza, nie ustalili jednak kategorycznie, czy znajdowała się tutaj osada otwarta, czy też niewielkie grodzisko.

W 1951 r. prace archeologiczno-konserwatorskie nad górnym Sanem prowadził dr Andrzej Żaki. Relacjonując ich wyniki oznajmił o odkryciu nad rzeką, głównie w okolicy Sanoka, „całego łańcucha grodzisk, pochodzących z wczesnego średniowiecza, z początków istnienia Państwa Polskiego”. Była to, jego zdaniem, pozostałość wczesnopolskiego systemu obronnego wzniesionego na ówczesnym pograniczu polsko-ruskim, a znajdujący się kilka kilometrów na północ od Rajskiego **Horodek** (*ruskie określenie gródka*) był najbardziej na południe wysuniętym ogniwem w zidentyfikowanym fortecznym łańcuchu. Autor nie wzmiankuje w swojej relacji samego Rajskiego, choć nasze wzgórze **Horbek** pasuje jak ulał do spisanej przez niego charakterystyki:

*San, w swym górnym biegu (od źródeł po kolano w okolicy Dynowa) wije się wśród licznych wzgórz, tworząc miejscami przełomy, przypominające najpiękniejsze partie Dunajca w Pieninach. Grodziska, o których tu mowa, **położone są na lewym brzegu rzeki** (wyjątek stanowi nieznanne mi z autopsji grodzisko w Pawłokomie, leżące na prawym brzegu), **na znacznych wzniesieniach, posiadających często ponad 100 metrów wysokości względnej. Są one dziś w większości porośnięte lasem i z daleka trudne do rozpoznania, tak, że jedynie nazwy >grodzisko, zagrodzisko<, żyjące w tradycji ludowej lub zanotowane na mapie, naprowadzają na ślady ich istnienia.**¹*

Kurhan Horbek

Mapa okolic Horbka z zaznaczoną dawną siecią dróg, zabudowaniami i korytem rzeki

Ostateczny werdykt w sprawie grodziska w Rajskim dotychczas nie zapadł. Ustalenia archeologów z połowy XX w. nie budzą dzisiaj zaufania. Opierali się oni bardziej na analizie form powierzchniowych i własnej intuicji, niż na systematycznych wykopaliskach. Zbyt często archeologia w minionym stuleciu dostarczała pseudonaukowych argumentów, uzasadniających *post factum* decyzje polityczne, dotyczące przebiegu granic czy rozszczeń terytorialnych. Przypuszczenia Żakiego o istnieniu niektórych rzekomych grodów w Bieszczadach zostały już negatywnie zweryfikowane.² Dziś przyjmuje się, że w połowie XI wieku granica między Rusią a Polską przebiegała nie w Bieszczadach, lecz dość daleko na wschód od na linii rzek Wisłoka- Jasiołka.³ Wiele wskazuje na to, że do XIV w. tereny te należały do książąt ruskich i istnienie nad Sanem systemu grodów piastowskich jest mało prawdopodobne.

Mapa naszkicowana przez A. Żakiego (1951)

Nie zmienia to faktu, że **Horbek** z uwagi na swoją topografię to lokalizacja wyznaczona na niewielką ludzką osadę i musiano to zauważyć już w zamierzchłych czasach. W przeszłości miejsce to nazywano podobno **Kurhanem**⁴, więc mogło pełnić także jakieś ważne funkcje kultowe. Cerkiew murowana stanęła na skraju **Horbka** na miejscu dawnej drewnianej, wzmiankowanej już w XV w., a ta, być może, zastąpiła jakąś wcześniejszą świątynię. Budowle sakralne, nawet te niewie-

lkie, mają podobną niektórym roślinom właściwość głębokiego zakorzeniania się i odrastania po zniszczeniu w tym samym miejscu, na gruzach poprzedniczek. Można to zaobserwować w naszych czasach w Sakowczyku, gdzie na śladzie zniszczonej w latach 60 XX w. Kamiennej kaplicy krok po kroku odbudowywana jest przez miejscowych nowa. Nie jest zatem wykluczone, że malowniczy **Horbek**, dokładniej przebadany, opowie jeszcze niejedną ciekawą historię o zamierchłej przeszłości Rajskiego.

Przypisy:

1. Żaki A., Mapa archeologiczna powiatu sanockiego i leskiego, „Sprawozdania PAU”, 1951, nr 10; Grodziska nad górnym Sanem. Z najnowszych badań w województwie rzeszowskim, „Z Otchłani Wieków”, R. XX, 1951, s. 187- 189. Karpacka ekspedycja archeologiczna w latach 1951- 1955, Sprawozdania Archeologiczne, V, Wrocław- Kraków 1959, s. 193- 212.
2. Cetera A. Ginalski J. Okoński J, Szpunar A., Archeologiczne odkrywanie Bieszczadów, [W:] Bieszczad 7, Ustrzyki Dolne 2000, s. 20-21.
3. Kłos S., Bieszczady, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, s. 99-100.
4. Tamże, s. 100. Kurhan to wschodnioeuropejska nazwa rodzaju ziemnego grobowca w kształcie stożkowatego lub zbliżonego do półkola kopca.

Tłp.